

poezije. Med pesmimi, ki jih je Prešeren sam določil za svojo zbirko, gotovo ni nobene take, ki bi po svoji estetski vrednosti ne spadala v tako antologijo. Zato je antologija iz Prešerna seveda še posebno subjektivna stvar. Namesto treh narodnih pesmi, ki jih je Prešeren predelal, bi sprejel jaz n. pr. «Zdravljico» itd. Vprašanje je tudi, kaj je pri taki antologiji, ki je sprejela izmed 111 pesnitev Prešernovih «Pesmi» 40, umestnejše, da se drži Prešernove razporedbe, kakor Glonar, ali da ustvari po svojih vidikih novo.

Glomarjev oris življenja in dela Prešernovega (7—19) v glavnem svoj namen pač doseže: da približa pesnika čitateljem ter jim služi obenem za komentar k razumevanju pesmi. Prešernov pomen za Slovence je z ozirom na publiko, kateri je antologija namenjena, pač premalo poudarjena. O posameznostih bi se dalo govoriti, toda Glomarjev namen v tem uvodu antologiji ni mogel biti, da utira prešernologiji nova pota.

Fr. Kidrič.

Branko Mašić: Deda Joksim, narodni poslanik, lihvar i predsednik svakojakih društava za pomoć i humanitarnost. Novo izdanje «Književnog Juga». Zagreb. 1922.

V predvojni dobi bi ne bili lahko razumeli te prav posebne, pogumno pisane knjige o orientalistvu predvojne Srbije. Ali zdaj, ko nas vsakdanje življenje in trpljenje spominjata «... na velike i masne zarade, poslove, zakupe i nabavke, recimo, kod ishrane vojske ili siromašnih krajeva; kod iskorišćanja državnih majdana (t. j. rudnikov), šumâ, zemlje, rekâ i jezerâ; ili kod gradnje i podizanja drumova (t. j. cest), čuprija (t. j. mostov), željeznica, javnih zgrada i još bezbroj drugih državnih potreba...», zdaj avtorja že razumemo, ko nam z bistrim opazovanjem in z ostro satiro slika dejanje in nehanje Joksima Popadića, narodnega poslanca, oderuha itd.

Zdi se mi, da je vsa нравstvena vrednost tega socijalnega romana — po svoji zasnovi sicer nekoliko preraztrganega in razmetanega — ravno v tem, da nam zvesto in realistično odkriva in kaže življenje, kakršno je Br. Mašić pač gledal, se jezil, smejal in jokal nad njim.

Deda Joksim je cel ptič. Zna živeti, zmerom ve, kaj hoče. Na vesti ima silnih grehov in hudobij. Ali v njem bedi zares čisto slovanska duša, prečuvstvena, preslaba, da bi premagala strasti in zlo, pa se vendarle kesa grehov, dokler ga znova ne omamijo nove strasti, novi grehi in mu ne zatemni vsaj začasno vse, kar je lepo, dobro in pošteno.

Iz knjige diha prav posebna, močna balkanska čutnost, ki večkrat rada spolzne v čudne orgije. V bralcu vzbudi s prirodno močjo opisovanega življenja zavestno soobčutje.

Slog je krepak, v opisovanju narave tudi lep in poetičen.

Risbe J. Kljakovića so prav lepe, mojstrske in knjigi v krasno dopolnilo.

Ivan Zorec.

D. Nedelkovitch: La philosophie naturelle et relativiste de R. J. Boscovich. Paris 1922. Éditions de la vie universitaire. Cena 20 Frs.

Rude J. Bošković je Slovencem že po imenu malo znan, po svojih delih pa gotovo večini popolnoma neznan. In vendar je to edini Jugoslovan, čigar ime se lahko imenuje v vrsti z imeni svetovnih duševnih velikanov kakor Newtona, Leibniza in Kanta. O njem je po pravici trdil dr. Br. Truhelka, da je «u prilično pustoj vasioni naše nauke najkupnija zvezda», za katero daleč zaostajajo vse druge (Jug. Njiva VI. 6. 1922., str. 445.) in na temeljih Boškovićeve znanstvene zapuščine se ima po njegovem mnenju zidati hram «jedinstvene jugoslavjenske nauke» (Jug. Njiva-Obnova IV. 27. 1920., str. 570.).

O Boškoviću se je veliko pisalo in razpravljalo. Naj omenjam samo razprave Račkega, Torbarja, Dvořaka in Markovića v «Radu» ob stoletnici njegove smrti in obširno Varičakovo delo «Matematički rad Boškovića, Dio I.», takisto v «Radu» ob drugi stoletnici njegovega rojstva.

Lani je zopet izdala Jugoslavenska akademija v Zagrebu razpravo o njem. in sicer obširno delo dr. Juraja Majcena o Boškovićevi teoriji stožkosečnic kot drugi del «Matematičnog rada Boškovića» in nam je ob tej priliki obetala tudi že tretji del izpod peresa dr. Vlad. Varičaka. Letos pa je izšla v Parizu gori navedena knjiga D. Nedelkovića.

Avtor seznanja v tej knjigi čitatelja z Boškovičem in z njegovo prirodno filozofijo ter osvetljuje posebno nekatere njene točke, opirajoče se zlasti na do sedaj manj vpoštrevani tretji del velike Stayeve (Stojkovićeve) pesnitve «Philosophiae recentioris, versibus traditae libri X.»

V uvodu, ki ima pod črto precej obširno biografijo Boškovića, razlaga Nedelković Boškovićevo znanstveno metodo. Stališče Boškovića napram dejstvu in vesoljstva je dvojno. Na eni strani imamo Boškovića pesnika, ki premotriva vse s svojo poetično intuicijo in idealistično kontemplacijo, na drugi strani pa Boškovića znanstvenika, ki operira s strogo hipotetičnodeduktivno metodo.

Pravo bistvo stvari nam ostane po Boškoviću vedno prikrito in tajno. Zato si izkušamo pomagati s hipotezami. Ako se opazovanja ne ujemajo s hipotezo, je leta napačna. Če se pa ujemajo, ni sicer dokazana njena resničnost, pač pa je potrjena njena verjetnost. Čim več pojavov se dá s pomočjo kake hipoteze raztolmačiti, tem večja je njena verjetnost. Za raztolmačenje istih pojavov pa nam enako dobro lahko služi tudi več hipotez. Prednost bomo dali oni hipotezi, ki raztolmači največ pojavov, in ki je najbolj enostavna, prikladna in elegantna.

V prvem poglavju razpravlja pisatelj o Boškovićevih nazorih o prostoru in času. Bošković razlikuje dvojen prostor in dvojen čas: namreč imaginarni prostor in realni prostor ter imaginarni čas in realni čas. Imaginarni prostor (čas) je prostor (čas), kakršnen je sam na sebi in kakršnega le intuitivno lahko zaslutimo. Realni prostor (čas) pa je prostor (čas), kakršnega zaznavamo; je torej naš znanstveni prostor (čas). Nedelković opozarja zlasti na imaginarni prostor in na imaginarni čas, ki so ju do sedaj premalo vpoštevali, ako ne celo popolnoma zanemarjali. Za filozofe je ta očitek pisateljev gotovo na mestu, za naravoslovce pa nekoliko manj, kajti predmet njih razmotrivanja moreta biti samo Boškovićeve realni prostor in realni čas.

Imaginarni prostor in imaginarni čas sta nujna, zvezna (kontinuva) neskončna in večna. Imaginarni prostor je prazen. Realni prostor in realni čas pa so prostorski in časovni modi existendi materijelnih točk. Njiju realnost obstoja v različnosti prostorskih in časovnih razstojev in v različnosti gibanj in hitrosti. Realni prostor in realni čas sta diskretna (diskontinuva) in končna. Imaginarni prostor (čas) je možnost (possibilitas) realnega prostora (časa). Med prostorom in časom vlada po Boškoviću popolna analogija, razlika je samo v številu dimenzij. Sicer pa je za Boškovića trodimenzionalnost realnega prostora le v toliko utemeljena, v kolikor je prikladna za raztolmačenje prirodnih pojavov.

Tem nazorom o prostoru primerna je tudi Boškovićeve sodba o geometriji. Geometrija je imaginarna, je «naša človeška geometrija». Geometrija je hipotetična. Od nje izpeljani izreki pa so pravilni (veri). Če so pogoji, ki jih predpostavlja geometrija, tudi dani v realnem svetu, potem eksistira v njem tudi

vse, kar izvaja geometrija iz teh pogojev. Verjetnost (resničnost) geometrije bi se dala potemtakem verificirati kakor vsaka druga hipoteza ali teorija, ki si jo ustvarimo za razlago prirodnih pojavov. V tem pa vidim veliko sorodnost Boškovičevih idej z idejami o geometriji, ki jih je izražal v zadnjem času Albert Einstein. (Geometrie und Erfahrung, Berlin, Springer 1921.) Einstein imenuje ono geometrijo, ki se ne nanaša na realni svet, aksijomatično geometrijo. Ako pa vzporedimo golim pojmom aksijomatične geometrije zaznatne stvari realnega sveta, imamo geometrijo, ki je prav za prav že prirodoslovje, in to geometrijo imenuje Einstein «praktično geometrijo».

V naslednjem razpravlja Nedelkovič o možnih kombinacijah prostorskih in časovnih točk. Peta in šesta kombinacija bosta po Nedelkovičevem besedilu čitateljem docela nejasni, ker je izostal dodatek, ki je v Boškovičevem besedilu: «ubi plura materiae puncta considerantur». Sličnih netočnosti v prevodu je tudi na drugih mestih, toda tam ne motijo toliko, ker imamo povsod drugod v tekstu ali pod črto tudi latinski citat.

Realen prostor in realen čas sta relativna. Zato je tudi gibanje, ki je njuna združitev in realizacija, relativno. Absolutnega gibanja ne moremo nikdar in na noben način ugotoviti. V tem je Boškovič v nasprotju z Newtonom, ki je bil mnenja, da se vsaj v nekaterih slučajih dá ugotoviti tudi absolutno gibanje. Prezanimivi so ugovori, ki jih navaja Boškovič proti obema metodama Newtonovima za dokaz absolutnega gibanja. Nedelkovič jih sicer omenja in citira in slično omenja tudi na drugem mestu Boškovičeve ideje o vztrajnosti materije, toda vsekakor preveč površno in ne v oni obliki in meri, ki jo zaslužijo po svoji važnosti zlasti danes spričo Einsteinove odnosnostne teorije. Ernst Mach velja danes splošno kot idejni predhodnik te teorije, dasi je on sam to čast ogorčeno odklanjal. Toda iste ideje o absolutnem gibanju in o vztrajnosti kakor Mach je izrazil poldrugo stoletje pred njim Boškovič. Tozadevne njegove razprave pa so bile dolgo časa pozabljene in zakopane, dokler jih ni leta 1910. zopet obelodanil dr. Vlad. Varičak.

Zaključek, do katerega pride Nedelkovič v prvem poglavju, je ta: Boškovičeva filozofija je dualistična, ker razlikuje strogo med eksistenco materije in eksistenco duha, in je idealistična, v kolikor zanikuje možnost, da bi ne-
posredno lahko pojmi njuno eksistenco. O tem moremo imeti samo ideje. Slednje so seveda dvojne vrste: take, ki jih povzročajo materijalni svet in ki jih dojemamo po svojih čutilih, in take, ki so duševnega izvora in jih pojmujeemo po neposredni intuiciji.

Vsaka ideja zase je nedopovedljiva (ineffable). Le o relacijah med idejami, o relacijah imen in o matematičnih formulah, ki jih dajejo stvarjem, se ljudje lahko med seboj sporazumevajo.

Gibanje, stalno porajanje (devenir) v stvarnem svetu nam vsiljuje ideje, ki imajo za vse ljudi iste relacije. In te relacije je hotel Boškovič izraziti in konstatirati s pomočjo svoje dinamične atomistike, o kateri govori drugi del Nedelkovičeve knjige.

Podlaga vsej prirodni filozofiji Boškovičevi je zakon zveznosti (kontinuitete). O njem razpravlja tudi Nedelkovič zelo obširno in opisuje pri tem Boškovičovo metodo nepopolne indukcije.

Na podlagi zakona zveznosti in zakona neprodinosti je Boškovič izpeljal svoj «edini zakon prirodnih sil», s katerim je izkušal raztolmačiti vse prirodne pojave. Sile so po njem ali privlačne ali odbojne, in sicer prehajajo iz ene vrste sil v drugo ter pojemajo in naraščajo kot funkcije razstoja od svojega središča.

Ta središča sil so Boškoviću atomi, ki so nedeljivi in neraztezni in se medsebojno ne morejo prodirati ne dotikati se drug z drugim. Ako ni sil (t. j. ako ni razstojev in relacij z drugimi atomi), tudi o kakem atomu, ki je samo središče teh sil, ne more biti govora. In ravno to značilno stran Boškovićeve atomistike poudarja Nedelkovič v svoji knjigi, kjer pravi, da Boškovičevi atomi niso «monade» v Leibnizovem zmislu, in da se sploh ne smejo v ontološkem zmislu raztolmačiti, kakor so to različni učenjaki storili. Boškovičevi atomi niso nastali po opazovanju in iz izkustva, temveč po refleksiji. Zato tudi ne moremo njegove atomistike neposredno verificirati, pač pa je njena verjetnost tem večja, čim večje je število pojavov, ki se dá raztolmačiti s pomočjo sil, čijih središče so ti atomi.

Boškovićeva atomistika se dá najlepše primerjati z moderno elektronsko teorijo. Tudi elektroni so le središča sil. Jezik, ki ga govorijo naravoslovci, ko razpravljajo o elektronih, je povsem realističen. Dasi si pa sami elektrone tudi v realističnem (ontološkem) zmislu tolmačijo, je drugo vprašanje, ki ne spada več v naravoslovje. Zato je morda tudi glede Boškovićeve atomistike opravičljivo, ako govorijo naravoslovci pri obdelovanju njene fizikalne strani jezik, ki je morda prerealističen za njeno filozofsko interpretacijo.

Tretje poglavje Nedelkovićeve knjige razpravlja o razmerju med Boškovićevo filozofijo in filozofijo Lockeja, Leibniza, Newtona in Kanta. O tem je veliko že pisal tudi Markovič v «Radu». Pisatelj poudarja zlasti, da je Boškovič in ne Kant prvi ustvaril atomistično dinamiko, in da ni izključeno, da je Kant vedel za tozadevne razprave Boškovićeve, dasi jih nikjer ne omenja.

Zaključek knjige tvori kratek pregled vpliva Boškovićeve filozofije na filozofe in znanstvenike njegove dobe in XIX. stoletja.

Končno je knjigi še dodan popoln seznam Boškovičevih del in pregled važnejše literature o njem.

Morda bo ta kratek izvleček Nedelkovićeve knjige koga napotil, da poseže po spisih o Boškoviću, ki jih je izdala Jugoslavenska akademija v Zagrebu. Komur pa je morda tudi sedaj še Zagreb predaleč, naj prečita vsaj Nedelkovićevo knjigo in naj se tako seznanj z delom tega največjega duha, kar jih je rodila jugoslovanska mati.

Lavo Čermelj.

Zbornik za pučko prosvjeto. Uredjuje sveuč. prof. dr. Albert Bazala. Izdaje: pučko sveučilište u Zagrebu. Svezak 1.—2. (96 str.)

V Zagrebu je pravkar začel izhajati «Zbornik za pučko prosvjeto». Zbornik — puk (= ljudstvo) — prosveta: velevažna trojica kulturnih pojmov! S tem naslovom se pred čitateljevim duhom sam od sebe razgrinja velik, širokopotezen program: zbirati utemeljenih, to se pravi znanstveno osnovanih odgovorov na veliko vprašanje, kako bi se dalo čim več prave prosvete zanesti med najširše vrste našega ljudstva.

Za čitatelje pa si ta zbornik želi v prvi vrsti dejanskih delavcev na polju ljudskega prosvetljevanja. Hotel bi namreč «vz-g-a-j-a-t-i v-z-g-o-j-e-v-a-l-c-e» ali drugače rečeno: s svojimi članki, razpravami, poročili, ocenami strokovnih knjig s tega področja, s pregledi časopisov itd. bi hotel biti nekak kažipot vsem tistim, ki so si postavili vzvišeni, požrtvovalnost zahtevajoči in veliko ljubezni izpričujoči cilj, široke vrste ljudstva čimbolj seznanjati in oplojevati s sadovi dosedanje človeške kulture. Proučevati svrhu, metodo, organizacijo takega prizadevanja — to je glavna naloga, ki jo hoče vršiti «Zbornik za pučko prosvjeto».